

ÆLDRE STENALDERS PROBLEMER.

Af *Therkel Mathiassen*¹⁾).

Med Worsaaes og Japetus Steenstrups Opdagelse af Køkkenmøddingerne midt i forrige Aarhundrede blev man klar over, at der havde boet Mennesker i Danmark meget længere, end man hidtil havde tænkt; en »Ældre Stenalder« blev konstateret, en Periode, hvor man benyttede grove, uslebne Flintredskaber, og hvor man levede udelukkende af Jagt og Fiskeri. Med Udgivelsen af det store Værk »Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark«, hvis Hovedforfatter var Sophus Müller, i 1900, var man naaet til en foreløbig Afslutning af denne Periode; Ertebølle-Kulturen, som den nu kaldes, var sat paa Plads, kulturelt og tidsmæssigt, repræsenterende — mente man da — det ældste Afsnit af vort Lands Forhistorie.

Men allerede samme Aar, 1900, fremkom Fundet i Mullerup Mose, der aabnede vore Øjne for en endnu ældre Kultur, Maglemose- eller Mullerup-Kulturen, fortrinlig belyst ved Sarauws Publikation²⁾. I 1917 fremkom den næste Boplads fra denne Kultur, Sværborg, udførlig publiceret af Friis Johansen³⁾. Denne ældste Periode, »Benalderen«, var nu vel oplyst, og Forskellen fra den yngre Ertebølle-Kultur traadte klart frem: Maglemose-Kulturen er en Indlandskultur, knyttet til Skovsøer, med mange Benredskaber: Benodde med og uden Modhager, Økser af Ben og Hjortetak, Spidsvaaben, primitive Flintredskaber med faa og daarlige Økser, men tillige, navnlig i Sværborgfundet, en over-

¹⁾ Foredrag holdt ved det 6. Nordiske Arkæologmøde i Danmark 1937.

²⁾ I Aarbøger for Nord. Oldkyndighed 1903, S. 148 ff.

³⁾ I Aarbøger 1919, S. 106 ff.

raskende Mængde Mikroliter, der viser en forfinet Flækketeknik; intet Spor af Keramik. I Modsætning hertil har vi Ertebølle-Kulturen, en udpræget Kystkultur, med bedre og navnlig mere makrolitiske, stortformede, Flintredskaber, navnlig mange Skive- og Kærneøkser, med Tværpile og grov Keramik, medens Benredskaberne, hovedsagelig Hjortetaksøkser og Prene, træder stærkere tilbage. Hertil kommer saa Tidsforskellen: Maglemose-Kulturen hører hjemme i Fastlandstiden, da Østersøen dannede den ferske Ancyclus-Sø og Fyrren var fremherskende Skovtræ, medens Ertebølle-Kulturen tilhører Litorinahavets Tid med fremherskende Egeskov.

De senere danske Publikationer om disse Æmner — Thomsens og Jessens om Brabrandfundet⁴⁾, Broholms om Holmegaard og Langø⁵⁾ og Westerbys om Bloksbjerg⁶⁾ — har ikke ændret noget synderligt i dette Billede; i Bloksbjerg har vi dog en Boplads, der tidsmæssigt slutter sig til Ertebølle-Kulturen, men kulturelt staaer paa et ældre Stadium.

De seneste Aar har imidlertid frembragt adskilligt af Interesse til Belysning af vor ældre Stenalder.

Paa Grundlag af Pilespidsen fra Nørre Lyngby og det nedenfor samme Klint fundne Slagvaaben af Rensdyrtak har tyske Arkæologer opstillet en *Lyngby-Kultur* som det allerældste Stadium af vor Forhistorie — unægtelig et noget spinkelt Grundlag! Men at der har levet Rensdyrjægere heroppe, viser disse Stykker og de to andre tilsvarende Slagvaaben, fra Odense og Horns Herred, dog. I de sidste Par Aar er fem nye tildannede Rensdyrtakker kommet til: Slagvaaben fra Samsø og Horsens Fjord; en Tak med Mærker efter en Snorebevikling fra Kallerup mellem København og Roskilde; en ved Grunden afskaaret Tak, fundet i en Grusgrav ved Randen af Mullerup Mose; og endelig et Skaff med en Grube for et større Blad, fundet ved Rimmer Strand mellem Struer og Lemvig. Udgravningen af de store, rige, holstenske Rensdyrjæger-Lejre Meiendorf og Ahrensburg har dog

⁴⁾ Aarbøger 1906, S. 1 ff.

⁵⁾ Aarbøger 1924, S. 1 ff., og 1928, S. 129 ff.

⁶⁾ E. Westerby: Stenaldersboplads v. Klampenborg, Kbh. 1927.

kastet et stærkt oplysende Skær over denne vor allerældste Stenalder.

Paa Sjælland er der fremkommet to nye, betydelige Bopladsler fra *Maglemose-Kulturen*: Den største i *Lundby Mose*, i samme store Mosedrag som Sværdborg-Bopladsen og liggende under ganske lignende Forhold. Efter Knud Jessens Pollenanalyse skal Lundby-Fundet være det ældste af de sjællandske Maglemose-Fund, noget, der dog synes vanskeligt at underbygge med arkæologiske Grunde, da Fundet kulturelt set slutter sig meget nært til Sværdborg. I Vestsjælland er der udgravet en mindre Boplads i *Vindehelsing Mose*, 3—4 km fra Mullerup; ved sin grove Flintteknik og daarlige Mikroliter slutter dette Fund sig nært til Mullerupfundet.

Paa Fyn er den første Boplads fra Maglemose-Kulturen fremgravet, i *Snarup Mose* under Egeskov Gods i Syd-fyn. Stedet er en ikke-tørvedækket Holm i en større Mose, og Pladsen indeholder følgelig kun Flintsager: Skive- og Kærneøkser, Skrabere, mange Mikroliter, baade lancetformede og trekantede; navnlig de mange ligebenede Trekanter giver dette Funds Mikroliter et Særpræg. Enkelte Tværpile og Skaar af grov Keramik tyder paa senere Alder, og det samme tyder Pollenanalysen paa, idet denne nærmest giver ældre Ertebølletid.

I Jylland er der ogsaa fremkommet et Bopladsfund fra Maglemose-Kulturen, og dette faar særlig Interesse ved, at det staar paa et mere primitivt Stadium og ogsaa geologisk set er betydeligt ældre end de sjællandske Maglemose-Bopladsler. Stedet er *Klosterlund*, ved Randen af den nu udtørrede Bølling Sø, mellem Silkeborg og Herning. Bopladsen, der blev udgravet i Fjor, ligger paa en nu tørvedækket Sandterrasse; paa Grund af Jordbundens Kalkfattigdom var alt Ben opløst; men der var betydelige Mængder af Flint, over 1000 Redskaber, foruden Masser af Flækker, Blokke og Affald. Af Redskaber har vi nogle faa Skiveøkser, en Del flere Kærneøkser, men alle smaa og yderst tarvelige, Spidsvaaben, Flækkebor, mange smaa Skiveskrabere, Flække- og Spaanskrabere, Høvlscrabere, Flækkeknive, Stikler, Slagsten og et Par Hundrede Mikroliter, oftest forholdsvis store og grove, lavet af daar-

lige Spaaner; nogle af dem ligner de Pile, Uroksen fra Vig er skudt med. Den meget daarlige Flækketeknik, i Forbindelse med de daarlige Økser, de grove Mikroliter og de mange Hovlskrabere og Stikler giver Klosterlund-Fundet et ældre Præg end de sjællandske Maglemose-Boplads. Pollenanalysen, udført af Dr. Johs. Iversen, viser da ogsaa, at Klosterlund er fra Overgangen mellem Birke- og Fyrreperioderne, lige ved Tiden for Hasselens Indvandring, altsaa betydelig ældre end de sjællandske Boplads; Klosterlund er Danmarks ældste kendte Boplads.

I den efterfølgende Tid herskede i det indre Jylland den saakaldte *Gudena-Kultur*. Den første, der paaviste Boplads fra denne Kultur, var den jydsk Lærer Frode Kristensen i Tørring, ved Gudenaens øverste Løb. I Løbet af de sidste to Aar har Natinalmuseet foretaget en Undersøgelse af denne Kulturs Udbredelse og Karakter. Det er paavist, at den har eksisteret over hele det mellemste og vestlige Jylland, ja helt op til Thy og Vendssysel. Der kendes nu 3—400 Boplads fra denne Gudena-Kultur, aabne Boplads, der oftest ligger paa Sandmarker nær Aa eller Sø; de er af meget vekslende Størrelse, fra smaa Pletter med lidt Flintaffald i Overfladen til store Arealer med Mængder af Affaldsstykker, Flækker og Redskaber; aldrig er der fundet Dyreknogler eller Benredskaber paa disse Boplads. Særlig rige Omraader er: Tørringegnen, hvorfra der kendes en Række rige Boplads; alene en, ved Havstrup Sø, har givet 1300 Mikroliter. Egnen Syd for Rye, hvor vi ved Salten Langsøs Østende og Rye Bro har nogle af de største Boplads. Karup Aas Kildeomraade, med rige Boplads omkring Bølling Sø og ved Skygge. Holstebroegnen, hvor Konsulent P. O. Overgaard har paavist en Række Gudena-Boplads, der næsten alle ligger paa en lav Sandterrasse nede i Storaadalen, medens den yngre Stenalders Boplads ligger paa de højereliggende Terrasser ovenover Aadalen.

Der kendes fra Gudena-Kulturen over 14,000 Redskaber, foruden Tusinder af Flækker, Blokke og Affaldsstykker. Særlig iøjnefaldende er den gode Flækketeknik, der frembringer smukke regelmæssige Flækker, baade større og ganske smaa, mikrolitiske, og følgelig er det Flækkeredskaberne, der dominerer, især Mikro-

liter, hvoraf der kendes over 4000, hørende til en hel Række forskellige Former: Lancetter, Trekanter, Rhomber, Trapezer, hvortil kommer 3700 Tværpile. Af større Flækkeredskaber er der en Mængde Flækkeskrabere, Bor, Flækkeknive og Stikler; desuden er der Skiveskrabere, Høvlskrabere, Skive- og Kærneøkser (små, men ofte gode), Spidsvaaben og Slagsten.

Benredskaber er der som sagt ikke fundet paa nogen af selve Bopladserne; men der er af og til fundet saadanne i Moser nær disse; saaledes maa Typer som Benodde med små Hak i Kanten og Økser af Hjortetak og Urokseknogler antages at have været kendt af Gudena-Folket.

I det store og hele er det ensartede Sager, der findes paa de mange Gudena-Pladser; men dog viser der sig en Del Forskelligheder, naar man gaar i Enkeltheder, navnlig i Forholdet mellem Antallet af Mikroliter og Tværpile, og dette skyldes antagelig en Forskel i Tid: De ældste Bopladser har mange Mikroliter og faa Tværpile, samt Kærneøkserne dominerende overfor Skiveøkserne; paa andre er der omtrent lige mange Mikroliter og Tværpile, medens den yngste Gruppe har stærkt dominerende Tværpile. En Række Bopladser i Skanderborg-Omraadet viser ved sin paafaldende grove Teknik muligvis Paavirkning fra Aarhusegnens Ertebølle-Kultur.

Paa næsten alle de større Bopladser er der fundet nogle faa af Yngre Stenalders Redskabstyper: Brudstykker af slebne Flintøkser, Pilespidser med Flige o. l. Saaledes har vi i det bedst undersøgte Omraade, selve Gudena-Systemet, ialt 22 Bopladser, der hver har givet over 50 Redskaber, og af disse er der fundet yngre Typer paa de 21; den eneste »rene« Plads er en af dem, der efter Tværpilenes Faatallighed maa anses for at høre til de ældste. Spørgsmaalet er nu, om disse yngre Sager er tilfældige Indblandinger, tabt under senere Besøg paa disse gamle, rige Fiskepladser, eller om de betyder, at Gudena-Kulturen som saadan har vedvaret langt ned i Yngre Stenalder og Sagerne da er erhvervet fra de omboende Agerdyrkere. De yngre Sagers Forekomst selv paa mindre Gudena-Bopladser tyder nærmest paa det sidste; og dette bekræftes af Dr. Iversens pollenanalytiske

Undersøgelser: Gudena-Kulturen har været lige fra Maglemosetid til ned i Yngre Stenalder. Ved en af de ældste Bopladser, Revelmose ved Vissinggaard, fandtes en typisk, rhombisk Mikrolit nede i Moselag, der gav Maglemosetid; en Gudena-Boplads ved Klosterlund gav Ertebølletid, og den store Boplads ved Havstrup Sø synes at have været beboet fra Ertebølletid ned i Yngre Stenalder. Det ser saaledes ud til, at vi i Gudena-Kulturen har en primitiv Jæger- og Fiskerkultur, der har holdt sig ved de midt- og vestjydske Vandløb gennem meget lange Tidsrum. Disse Egne synes at have henligget mere eller mindre folketomme lige indtil Enkeltgravskulturen med dens Jordbrug og Kvægavl tog den i Besiddelse; vor anden Yngre Stenalder-Kultur, Megalit- eller Stengravs-kulturen, synes jo aldrig at have faaet rigtig fast Fod her, men har holdt sig til Øerne, Øst- og Nordjylland. Først med Enkeltgravsfolkets Kultivering af Landet forlades de gamle Gudena-Bopladser efterhaanden; man flytter nu op paa det højere, tørre, dyrkelige Land og er ikke længer saa afhængig af Aaen og dens Fisk.

Hvor stammer Gudena-Kulturen fra? At mange af dens Redskabsformer har deres Oprindelse i den jydske Maglemose-Kultur, som vi kender den fra Klosterlund-Fundet, er der ingen Grund til at tvivle om; dette gælder Redskaber som Økserne, Skivekrabere, Stikler, Hovlskrabere m. m. Men der er kommet noget nyt til, en finere Flækketeknik og et helt nyt Mikrolitsamfund med Rhomber, Trapezer og Tværpile. Dette maa skyldes Paa-virkning fra den mellemeuropæiske Sen-Tardenoisien-Kultur, der er udbredt fra Frankrig gennem Belgien, Tyskland og Polen til ind i Rusland, en Kultur, der netop præges af en fin Flækketeknik og et ganske lignende Mikrolit-Samfund som Gudena-Kulturens: dens Bopladser har en ganske lignende Beliggenhed som dennes: Paa Sandmarker ud mod Ferskvand.

I Fastlandstiden, Ancylostiden, synes vi saaledes at have haft to parallelle danske Kulturer, en ødansk, Maglemose-Kulturen, og en jydske, Gudena-Kulturen; og af disse synes den sidste at have vedvaret langt ned i Tiden, medens den første synes hurtigere at være blevet overvældet af Kyst-Kulturen, Ertebølle-Kulturen.

Der er dog fremkommet enkelte Fund, der tyder paa, at ogsaa Maglemose-Kulturen i en noget ændret Form har fortsat noget ned i Tiden; saaledes er der omkring Aamosen paa Sjælland fundet flere Bopladser, der foruden de sædvanlige Maglemose-Typer ogsaa indeholder Tværpile. Noget lignende var jo ogsaa Tilfældet med den fynske Boplads i Snarup Mose.

I Litorinatid dominerer *Ertebølle-Kulturen* ved Øernes, Øst- og Nordjyllands Kyster og ogsaa flere Steder inde i Landet, som vi kender det fra en Række Bopladser paa Lolland (Godsted, Vester Ulslev).

I den sidste Tid er der af Dr. Iversen og stud. mag. J. Troels-Smith paabegyndt en Række Undersøgelser over Litorinahavets Transgressioner og Bebyggelsens Forhold hertil, som stiller adskilligt i et nyt Lys; de er dog hidtil kun publiceret som Foredrag, hvoraf et kort Referat er trykt. Medens man hidtil har ment, at Litorinahavet steg jævnt til sin Maximumshøjde, der faldt sammen med Ertebølle-Kulturens Højdepunkt, og derpaa atter faldt, synes der nu at have været Stigning og Fald flere Gange, saa der har været 3, ja maaske 4 Litorina-Transgressioner, og af disse har den sidste (eller maaske næstsidste) været den højeste. Den ældste synes at strække sig langt tilbage mod Maglemosetid og er repræsenteret ved meget skæve Tværpile, Trindøkser af Grønsten og Benspidsler med Flintægge (Bloksbjerg, Fundet i Københavns Frihavn); muligvis hører en Række mærkelige, grove, helt palæolitisk udseende Redskaber, der er fundet i Stavnsfjorden paa Samsø, ogsaa herhen. Den yngste Litorinasenkning synes at gaa helt ned i Yngre Stenalder; Troels-Smith har ved Pollenanalyse sandsynliggjort, at Brabrand-Fundet, der ellers anses for at tilhøre et ældre Afsnit af Ertebølle-Kulturen, er indlejret i Dynd fra denne sidste Transgression. Der er saaledes øjensynlig adskilligt, der trænger til at revideres angaaende Ertebølle-Bopladsernes Kronologi; en Del af dem er rimeligvis samtidige med den yngre Stenalderes Dyssebyggere og Agerdyrkere i Indlandet. Lignende Tanker har iøvrigt Professor Rydbeck i Lund været inde paa. Men de nye danske Undersøgelser angaa-

ende Ertebølle-Kulturen er endnu kun netop begyndt, saa der kan ventes Overraskelser endnu derfra.

Vi kommer saaledes i langt højere Grad til at regne med parallel løbende Kulturer end med en Trinfølge af Kulturer, der efterhaanden afløser hinanden. Paa et vist Tidspunkt, i ældre Jættestuetid, maa vi regne med at have haft Ertebølle-Kultur ved Øernes og Østjyllands Kyster, Gudena-Kultur ved Midt- og Vestjyllands Vandløb. Stengravs-Kultur inde i Landet paa Øerne, i Øst- og Nordjylland og i enkelte Strøg i Vestjylland, hvor iøvrigt Enkeltgravskulturen begynder at trænge erobrende frem. Altsaa et ret kompliceret Billede. Det hele ser jo saaledes nu betydelig mere broget og indviklet ud, end man tidligere forestillede sig. Men dette gør jo blot Studiet af denne Periode af vor Oldtid endnu mere tillokkende.

NYUDKOMMEN LITTERATUR ANGAAENDE DETTE ÆMNE:

- Clark, J. G. D.: *The Mesolithic Settlement of Northern Europe*. Cambridge 1936.
- Iversen, Johs.: *Nye Undersøgelser over Litorina-Transgressionerne i Danmark*. Naturhistorisk Tidende, Marts 1937.
- Jessen, Knud: *The Composition of the Forest in Northern Europe in Epipaleolithic Time*. Det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter. Biol. Medd. 1. 1935.
- Mathiassen, Therkel: *Primitive Flintredskaber fra Samsø*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1934.
- Klosterlund og Snarup Mose. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1937.
- Gudena-Kulturen. *Med Bidrag af Johs. Iversen*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1937.
- Nordmann, V.: *Menneskets Indvandring til Norden*. Danmarks geologiske Undersøgelse III, Nr. 27, 1936.
- Schwantes, G.: *Schleswig-Holsteins Vorgeschichte*. Neumünster 1935.
- Troels-Smith, J.: *Datering af Ertebøllebopladsen ved Hjælp af Litorina-Transgressioner og Pollenanalyse*. Naturhistorisk Tidende. Marts 1937.
- Westerby, Erik: *Nogle Stenalderfund fra tørlagt Havbund*. Medd. dansk geologisk Forening 1933.